

HERTA NAGL-DOCEKAL:***Feministická filozofia (výsledky, problémy, perspektívy)***

Preložila Hana Havelková. Praha: SLON 2007, 316 s.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že kniha predstavujúca feministickú filozofiu nie je už v súčasnej dobe aktuálna, veď aj v našom domácom kontexte si tento typ filozofie našiel po r. 1989 miesto v širšom poli filozofického diskurzu. Publikácia Herty Nagl-Docekalovej, profesorky na Katedre filozofie Viedenskej univerzity, autorky a editorky značného počtu knižných prác, nie je však – ako by to mohol naznačovať podtitul – (iba) úvodnou lektúrou, uvádzajúcou do filozofovania etablovaného (v západnom svete) už niekoľko desaťročí, lektúrou, ktorá by poskytovala súbor elementárnych definícií, poučiek a princípov. Táto monografická práca prináša fundované analýzy vybraných problémov rozpracúvaných vo feministickej filozofii tak na americkom, ako aj na európskom kontinente, zohľadňuje tak historické, ako aj súčasné kontexty, mapuje pozitívne výsledky, ale aj isté zjednodušujúce prístupy k problémom.

Autorka logicky konzistentným, no zároveň jasným, zrozumiteľným štýlom hneď v úvode podáva argumenty potvrdzujúce potrebu feministickej filozofie, a to jednak vzhľadom na dejiny filozofie, v ktorých identifikuje príznaky nerovnosti, asymetrie medzi pohlaviami (v českom preklade sa používa výlučne termín pohlavie, v origináli Geschlecht; v slovenčine sa zrejme zaužívalo opodstatnené rozlíšenie termínov pohlavie/rod, k čomu sa ešte podrobnejšie vrátim) a jednak vzhľadom na rozširujúce sa názory, že súčasná doba predstavuje už postfeministickú éru (v zmysle neaktuálnosti, prekonanosti feministického myslenia). V prvej rovine argumentácie vychádza autorka z rozborov vybraných klasických filozofických textov, ktoré vykazujú jasné znaky asymetrického chápania pohlaví (pristavuje sa pri Kantovi, Rousseauovi, Baconovi), v druhej rovine poukazuje na skutočnosť, že problém znevýhodnenia žien by nemal zmiznúť z filozofických programov v čase, keď „z globálneho pohľadu hrozí jeho vyhrotenie“ (s. 21) či keď ide o feminizáciu chudoby, o situáciu žien v post/koloniálnych krajinách, o prežívajúce nerovnosti v profesionálnej seberealizácii, v odmeňovaní žien či o stereotypy a predsudky aj vo vyspelých krajinách atď.

Cieľ monografie sa odvíja od cieľa feministickej filozofie, ktorým je podľa autorčinho vymedzenia v úvodnej časti konfrontácia odboru „s problematikou hierarchických vzťahov medzi pohlaviami“ (s. 24), čo platí aj pre jednotlivé oblasti filozofie (etika, teória poznania a i.), ale aj pre rôzne smery, ktoré určovali a určujú kánon filozofie – tak v minulosti, ako aj v súčasných diskusiách. Feministická filozofia sa má podľa autorky sústrediť na skúmanie, či a do akej miery filozofické myslenie participovalo (participuje) na utváraní a legitimizácii ideí nerovností a hierarchických vzťahov medzi mužmi a ženami; má sa preto uskutočňovať ako „filozofovanie z pozície záujmu o oslobodenie ženy“ (s. 26). Výsledným cieľom takéhoto filozofovania má byť odstránenie existujúcich asymetrií a hierarchií vzťahov, a to tak v oblasti teórie, ako aj vo všetkých oblastiach praktického života. Herta Nagl-Docekalová opakovane zdôrazňuje nesprávnosť a škodlivosť prístupu, pri ktorom sa projekt feministickej filozofie vymedzuje zúžene: ako projekt

teórie žien či teórie o ženách a pre ženy. A už vôbec nie je pre ňu prijateľný ako teoretická báza negatívneho vzťahovania sa k mužom. Autorka – a úplne sa s ňou stotožňujem – chápe túto filozofiu ako projekt, ktorý môže byť rovnako podnetný a potrebný pre mužov i pre ženy, a preto by mal byť pre obe skupiny aj rovnako záväzný. Túto tézu aplikuje predovšetkým na svoju disciplínu: Skúmanie rôznych druhov nespravodlivosti patrilo a patrí k hlavným úlohám filozofie, dôvodí, a skúmanie rôznych foriem nerovnosti medzi mužmi a ženami by malo byť neoddeliteľnou súčasťou seriózneho filozofovania.

Čiastočne sa tieto ciele už podarilo zrealizovať. Predstaviateľky feministickej filozofie dosiahli isté úspechy v odkrývaní, identifikovaní a kritickom reflektovaní viacerých prvkov hierarchického myslenia nielen v koncepciách sformovaných v dejinách filozofie, ale aj v jednotlivých moderných oblastiach. Robí tak aj autorka monografie, a to v piatich vybraných oblastiach filozofie: vo filozofickej antropológii, v estetike, v teórii poznania (teórii vedy), v politickej filozofii a vo filozofii práva. Dnes je už nepopierateľné, že aj keď feministická filozofia nepredstavuje monolitný systém (v jej rámci existuje viacero prúdov) a aj keď sa v nej nevytvorili nové metodologické prístupy (ako napr. vo fenomenológii), táto filozofia priniesla nové poznatky, nové pohľady, a to práve v súvislosti s konfrontovaním existujúceho (historického a súčasného) filozofického myslenia so spomínanou problematikou hierarchických vzťahov medzi mužmi a ženami, s problematikou asymetrií tak v rovine reálneho prežívania, ako aj v rovine teoretických reflexií a v symbolickej rovine.

Ako som už uviedla, kritické analýzy dejinnofilozofických koncepcií sa v monografii prelínajú s analýzami rôznych súčasných teórií, pričom autorka skúma a formuluje výhrady aj proti viacerým predstaviteľkám samotnej feministickej filozofie (H. Cixousová, E. Fox-Kellerová, L. Irigarayová, J. Butlerová) tam, kde obnažuje, ako sama vraví, ľahko napadnuteľné miesta v ich názoroch a v argumentačných postupoch.

V prvej kapitole autorka analyzuje väzby medzi telesnými pohlavnými znakmi a sociálnymi normami, predpisujúcimi mužom a ženám v danej spoločnosti presne definované sociálne roly. V tejto súvislosti upozorňuje na úskalia biologického determinizmu, na často sa vyskytujúce tendencie, ktoré sú s ním späté a ktoré sa usilujú použiť náhodné predstavy o sociálnom „poriadku“ ako dôkaz ich „prirodzenosti“ (ich prirodzeného pôvodu). Z etnologických štúdií totiž vyplýva, že mimoeurópske kultúry poznajú viaceré divergentné usporiadania vzťahov medzi mužmi a ženami, z čoho možno vyvodiť, že neexistujú nijaké konštantné, historicky nezávislé a len biológiiu dané vzorce takého usporiadania, ktoré by sa mohlo vydávať za „prirodzené“, a preto jedine oprávnené a správne. Feministická filozofia, ako dokumentuje aj autorka v monografii, je k podobným argumentom odkazujúcim na „prírodný zámer“ veľmi kritická a keďže takéto argumentácie vedú k znevýhodňovaniu žien, táto filozofia odmieta akékoľvek podoby naturalizmu. Na druhej strane autorka odmieta aj jednostranne konštruktivistické postupy. Uvediem napríklad výčitku, ktorú Nagl-Docekalová adresuje koncepcii J. Butlerovej, v ktorej sa podľa nej zmiešava fakt limitovanosti nášho poznania s ontologickými aspektmi problematiky, takže sa v nej formuluje napríklad tvrdenie, že „... všetko, čo sa nám javí ako prirodzená danosť“, treba pokladať za „materializáciu diskurzívnych praktík“ (s. 79).

V kontexte úvah o biologizujúcich tendenciách, o vzťahu prírodného a kultúrneho, resp. o naturalizme a konštruktivizme pokladám za potrebné vrátiť sa k terminologickej poznámke o používaní termínov pohlavie/rod. Herta Nagl-Docekalová používa v originá-

li termín „Geschlecht“ (s výrazom „art is gendered“ sa však stretáme napríklad v kapitole o umení/estetike a na inom mieste hovorí o produktívosti pojmového rozlíšenia sex/gender vzhľadom na kontext). V českom preklade sa prekladateľka rozhodla používať termíny pohlavie, prípadne sociálne pohlavie, čo v doslove vysvetľuje odvolaním sa na odlišné konotácie termínov v anglickom a českom jazyku. Dodám, že v slovenčine, ako som už naznačila, sa používajú dva termíny: *pohlavie* aj *rod*, a to na rozlíšenie „biologického“ pohlavia (anglicky „sex“) a kultúrneho vymedzenia, formovania, fungovania tohto pohlavia v konkrétnom historickom, sociálnom kontexte (anglicky „gender“). Termín *rod* sme prvý raz zaviedli začiatkom 90-tych rokov pri prekladaní textov do knižky *Štyri pohľady do feministického filozofie* spolu so Zuzanou Kiczkovou a Zdeňkou Kalnicovou a tento termín sa u nás zaužíval; v recenzii rešpektujem terminológiu českého prekladu a pridrižiam sa jej aj vzhľadom na to, že uvádzam v texte recenzie priame citáty a bolo by nekorektné meniť ich v spomínanom zmysle. Napriek tomu, že sa v tomto príspevku vzdávam pojmového rozlíšenia a ponechávam čitateľom/čitateľkám možnosť vlastných interpretácií, nazdávam sa, že termín „pohlavie“, uvádzaný v českom texte vo viacerých kontextoch, je možné, ba priam žiaduce čítať ako „rod“. Poznámam ešte, že problematika a živá diskusia o nej sa nevzťahuje len na jazykovú rovinu, ale má aj relevantné ontologické a metodologické dimenzie súvisiace so sporom medzi naturalizmom a konštruktivismom. Nagl-Docekalová vyjadruje zásadne odmietavý postoj k jednostranným, v súčasných diskusiách frekventovaným formám naturalizujúceho alebo konštruktivistického redukcionizmu, v ktorých sa „telo a diskurz striedavo vyzdvihujú do pozície monokauzálnych vysvetľovacích inšancií“, pričom poukazuje na zmyslupnosť rozlišovania termínov *sex* a *gender* v špecifických situáciách (s. 98).

V druhej kapitole H. Nagl-Docekalová aplikuje svoje chápanie feminizmu a feministického filozofie v oblasti umenia/estetiky a usiluje sa nájsť odpoveď na otázku, či hrá pohlavie v umení nejakú rolu, či existuje feministické umenie, resp. či je tento termín totožný s termínom ženské umenie (umenie žien). Tieto otázky patria v súčasných diskusiách k najfrekventovanejším a odpovede na ne sa podstatne líšia v závislosti od východiskovej koncepcie. To, že vôbec sa iniciovalo skúmanie prepojenia umenia s pohlavím, resp. skúmanie tohto rozmeru umenia, že vznikol projekt feministického estetiky, súvisí podľa autorky s neraz veľmi nespravodlivým posudzovaním prítomnosti a zásluh žien v dejinách umenia (kultúry vôbec). Túto skutočnosť uvádza aj Herta Nagl-Docekalová a tvrdenia o neprítomnosti žien, resp. o malej miere ich výkonov v dejinách umenia podrobuje kritike vo viacerých argumentačných rovinách, zdôrazňujúc najmä úlohu a dôležitosť podmienok, spoločenského prostredia pri rozvíjaní talentov, ale aj – foucaultovsky povedané – úlohu dominujúcich diskurzívnych praktík pri vnímaní a posudzovaní umeleckých aktivít, pri recepcii umeleckých diel či pri samotnej tematizácii vzťahu umenia a pohlavia. V histórii dominovali maskulínne pohľady na umenie, čo malo za následok aj to, že mnohé ženské umelecké kreativity sa posudzovali ako menej hodnotné, resp. sa úplne vytesnili zo sféry umenia (ako jeden z príkladov uvádza autorka nerovnaký „status“ výšiviek ako ženského a architektúry ako mužského úžitkového umenia). V rámci tejto kapitoly filozofka venuje pozornosť Freudovej koncepcii umeleckej tvorby, poukazujúc pritom na jej jednostrannosť, zúženosť a vnútornú protirečivosť (názorne ukazuje, že Freud, aj keď to popieral, podliehal biologickému determinizmu napríklad v jeho neslávne známej diagnostike „sublimačného deficitu“ u žien, z čoho následne vyvodzoval ich menšiu schop-

nosť podávať umelecké/kultúrne výkony). H. Nagl-Docekalová číta Freudove názory „naopak“, ukazujúc, že Freudov kastrálny komplex či sublimačný deficit nie sú faktormi znehodnocujúcimi ženskú umeleckú kreativitu. Je to predovšetkým nižší sociálny status žien, ktorý vedie nielen k záverom o kultúrnej menejcnosti žien, ale aj k záverom znehodnocujúcim biologické/anatomické znaky žien. Takáto „obrátaná“ interpretácia Freudovej koncepcie je podľa môjho názoru pre projekt feministickej estetiky nesmierne produktívna. V jej rámci pohlavie nesmie hrať pri posudzovaní umenia rolu. Autorka preto proklamuje tézu o potrebe zbaviť umenie pohlavných konotácií, najmä v zmysle potreby vytvoriť rovnaké podmienky a šance pre mužskú aj ženskú umeleckú tvorbu – to sa stáva aj hlavným princípom feministickej estetiky, ako ju chápe Herta Nagl-Docekalová. Táto estetika nesmie byť podľa nej zúžená na teóriu ženského umenia ani na teóriu umenia, ktoré produkujú ženy. Filozofka si z tejto pozície všima vo feministickej estetike (v jej rôznych podobách) pokusy o hľadanie alternatív dominujúcej maskulínnej koncepcie kreativity a usiluje sa identifikovať spôsoby, akými sú v týchto koncepciách zdôrazňované špecifiká ženskej formy kreativity. Cez túto optiku vedie spor s niektorými známymi feministickými filozofkami, predovšetkým s Hélène Cixousovou, podrobujúc kritike jej koncepciu „écriture féminine“, ktorej vytyka argumentáciu zakotvenú v biológii, ako aj reprodukovanie tradičnej kontrapozície mužského a ženského písania (či symbolického a semiotického). H. Nagl-Docekalová, ako som sa už zmienila, odmieta jednostranné, redukujúce prístupy (nielen) v prípade vzťahu pohlavia a umenia/estetiky. Hoci napríklad neprijíma absolútny univerzalizmus estetickej kategórie „objektivity“ („pravdivosti“), nevedie to u nej k úplnému odmietaniu témy „objektivity“ („pravdy“) v umení. Vráťme sa však k základnému problému tejto kapitoly, ktorým je vymedzenie pojmu feministickej estetiky. Filozofka tvrdí, že ak je cieľom feministickej kritiky spochybňovať tradičné dichotómie pohlaví, potom ani feministická estetika nesmie v žiadnej podobe tieto dichotómie reprodukovat'. V tomto zmysle požaduje, aby bolo odmietnuté „spojenie estetickej kategórií s predstavami o cnostiach diferencovaných podľa pohlavia“ a následne aj spojenie feministickej estetiky s umením, ktoré produkujú iba ženy, aby bola odmietnutá aj zámena tejto estetiky s teóriou „feministického umenia“. Namiesto toho autorka predkladá projekt estetickej teórie, ktorá je „oslobodená od hypotéky maskulínneho myšlienkového vzorca“ a ktorá preto „uvoľňuje priestor pre umenie s feministickým potenciálom“ (s.175).

Analogickú argumentáciu, založenú na odmietaní binárnych opozícií v myslení, ktoré by viedli k znevýhodňovaniu žien, rozvíja autorka aj v ďalších kapitolách: v kapitole *Rozum – pojem s mužskou konotáciou* či v kapitole *Obrana neesencialistickej politiky*, ktorá je venovaná základným princípom feministickej sociálnej (politickej) filozofie. Z odmietavého postoja k spôsobom, akými tradičná filozofia vymedzovala dichotómie (mužské sa spájalo s racionom, ženské s emóciami, telesnosťou, zmyslosťou, mužské s objektivitou, ženské so subjektivitou atď.), vyplýva filozofkino presvedčenie, že feministická filozofia na jednej strane musí prehodnotiť tieto tradičné spôsoby, hľadať k nim alternatívy, ktoré by zohľadňovali rovnako obe pohlavia, na druhej strane nesmie upadať do opačných krajností ani do zjednodušení.

H. Nagl-Docekalová sa v knihe sústreďuje predovšetkým na feministickú kritiku rozumu, keďže pojem rozumu mal v histórii prevažne mužské konotácie (a v každodennom chápaní ich má dodnes), preto pokladá za opodstatnené, že feministické epistemológie

skúmajú rôzne roviny a varianty marginalizácie žien vo vedeckom bádani a rozvíjajú kritiky klasickej koncepcie vedy (problém objektivity, subjektivity, hodnotovej neutrality, problém nerefektovaných predpojatostí vrátane rodových, ktoré vstupujú ako predpoklady do vedeckého poznania a pod.).

Autorka podáva zasvätený prehľad o koncepciách utvorených v rámci feministickej epistemológie, pričom identifikuje štyri hlavné typy väzieb týchto epistemológií na rôzne východiskové koncepcie. S osobnou sympatiou prijímam názory Herty Nagl-Docekalovej, ktorá napriek kritike tradičného chápania rozumu, racionality, objektivity a ďalších kategórií obhajuje potrebu feministickej epistemológie nárokovat' si schopnosť rozumovej reflexie, nevystriedat' racionalitu iracionalitou, neodmietat' absolútne ani také princípy, akými sú univerzálnosť či abstrakcia, ale len také ich typy, ktoré vedú k nerovnováhe a nespravodlivosti medzi pohlaviami. Z takýchto pozícií vyslovuje autorka viaceré kritické výhrady na margo niektorých feministických epistemológií, poukazujúc na ich slabé, argumentačne zraniteľné miesta. Ide jej teda o nové chápanie pojmov a o nové formovanie vedeckých programov v tom zmysle, aby zohľadňovali rovnako mužov aj ženy, a predovšetkým, aby nevytvárali mocenské asymetrie vedúce k dominancii jedných a k potláčaniu, až vylučovaniu druhých, a to vo všetkých rovinách.

Posledná kapitola venovaná feministickej politickej/sociálnej filozofii a feministickej politike predstavuje vyústenie myšlienok rozvíjaných v predchádzajúcich kapitolách. Tieto kapitoly, ako naznačuje autorka, možno vnímať ako isté prolegomena k úvahám o feministickej politickej filozofii. Tu sa azda najvýraznejšie prejavujú kantovské východiská tej podoby feministickej filozofie, ktorú rozvíja Herta Nagl-Docekalová. Autorka zdôrazňuje, že pre feministickú teóriu je „nepostrádateľná univerzalistická koncepcia morálky“, z ktorej vyplýva, že všetky ľudské indivídua musia mať možnosť prejavovať dispozície slobodne myslieť, rozhodovať a konať, t. j. musí byť splnená podmienka, že všetci ľudia sú braní rovnako vážne. Pre rozpracúvanie feministickej teórie pokladá autorka za dôležité predovšetkým to, aby sa riadila univerzalistickou koncepciou morálky a aby zároveň zohľadňovala špecifickosť konkrétnej situácie. Podľa autorky totiž „nielenže je univerzalistická morálka kompatibilná so záujmom o zvláštne problémy, ale bez tohto záujmu dokonca vôbec nemôže byť realizovaná, a teda nevyhnutne ho vyžaduje“ (s. 261). Ako je to už príznačné pre feministické teórie, aj v koncepcii Herty Nagl-Docekalovej sa zdôrazňuje prepojenosť feministickej politickej filozofie s feministickou politikou, s praktickými zásahmi do usporiadania spoločenského života, ktorými by sa odstránili mocenské asymetrie a hierarchické vzťahy medzi mužmi a ženami.

Som presvedčená, že hoci monografická práca Herty Nagl-Docekalovej (preložená do niekoľkých jazykov) predpokladá určité znalosti z danej oblasti, pomôže zorientovať sa v tomto type filozofie aj tým, u ktorých sa záujem o ňu len prebúda. Verím, že zarezonuje a podnieti odbornú diskusiu o nastoľovanej problematike aj v našom filozofickom prostredí.

Etela Farkašová

doc. PhDr. Etela Farkašová, CSc., mim. prof.
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava 1
SR